

*Оксана Володимирівна Щербанюк,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного і фінансового права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
кандидат юридичних наук*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ОСНОВА ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Основним завданням сучасної науки є розвиток сучасної концепції конституціоналізму, яка визначає пріоритети державної діяльності та правовий вектор розвитку суспільства. Конституція визначає не тільки засади конституційного ладу, форми реалізації народовладдя, а й впливає на світогляд громадян України. Теоретико-методологічний аналіз юридичного світогляду пов'язаний із сучасним етапом розвитку державності, що відрізняється появою нових форм легітимації права і правового порядку. Право все частіше розглядається в контексті цивілізаційного підходу, оскільки в позитивістській концепції розуміння права набуває формально-раціональний характер позаморальної, релігійної та світоглядної легітимності, що і стало причиною кризи, яку переживає сучасна західна юридична традиція [1, с. 1].

У міжнародному житті з'явилося багато нових реалій, український народ прагне зайняти у міжнародному співтоваристві почесне місце, а інтеграційні процеси відображають суспільну свідомість народу і держави служити миру в усьому світі і підвищувати досягнутий рівень міжнародного співтовариства. Це вимагає наукового осмислення як з точки зору теорії держави і права, так і конституційного права. Процес глобалізації зумовлює трансформацію суспільних відносин, і тому є необхідним пошук шляхів зменшення її негативних наслідків. Важливим є те, щоб глобалізація не руйнувала демократичний потенціал здійснення народом своєї суверенної влади, а законодавство України, пристосовуючись до світових і європейських правових стандартів, не втрачало своєї специфіки, в основі якої лежить менталітет народу та досвід державного будівництва.

Проблеми, пов'язані з виявленням і розумінням різних аспектів юридичного світогляду, привертати увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних правознавців, філософів, істориків. Науковий інтерес до правового світогляду виявили такі відомі дослідники, як В. Соловйов, П. Новгородцев, Б. Кістяківський, В. Туманов, П. Баранов, С. Максимов, В. Селіванов, що розглядали юридичний світогляд як особливий феномен правової сфери внутрішнього світу людини, феномен західної цивілізації та європейської правової культури. Проблематика конституційного світогляду не була об'єктом спеціальних досліджень.

Метою статті є теоретичний конституційно-правовий аналіз конституційного світогляду як основи ідентифікації української нації.

Найбільш значущими історичними і культурними чинниками, що впливають на особливості формування юридичного світогляду, є: особливості правосвідомості, правового мислення, правового менталітету, правової культури етносів, народів, що входять до складу національної (багатонаціональної) держави; специфіка правового світогляду та інших духовних елементів національної правової системи народів, що межують із конкретною державою або включені в міжкультурний діалог як його суб'єктів, залучених у широке поле міжцивілізаційної правової, релігійної та соціально-економічної комунікації [1, с. 15].

На думку Б. Ебзеєва, з сучасним баченням природи суверенітету несумісна теорія так званого абсолютного суверенітету, відповідно до якої суверен не відповідальний та не несе жодних зобов'язань. Подібне тлумачення суверенітету є непридатним для характеристики демократичної правової державності. Верховенство і повновладдя народу, його незалежність мають правовий характер, а, відповідно, «абсолютна» влада народу є правовою владою. Тому, як зазначає Б. Ебзеєв, суверенна влада народу стоїть над правом. Це чітко проявляється у Конституції, яка втілила природно-правові погляди про надпозитивне право. Але з погляду позитивістської доктрини воля народу не може легітимувати руйнування існуючого правопорядку або санкціонувати анархію та руйнування соціуму. Інакше кажучи, твердження про те, що немає нічого, що не було б для народу, який веде державно-організоване життя, юридично неможливе, не має серйозних підстав; йдеться саме про межі народного суверенітету, а не про обмеження суверенності народу державою. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на головну небезпеку, яка на сьогодні є потенційною загрозою суверенітету народу: держава, яка здатна поглинути громадянське суспільство та є постійною потенційною загрозою як правам окремого індивіда, так і правам сукупної людини — народу; царизм та перекручування ідеї парламентаризму; політичні партії, які здійснюють узурпацію прав народу в його відносинах з державою; великі корпорації, які стали самодостатніми силами поряд із державою та здатні диктувати йому свою волю [2, с. 57]. Загрозою суверенітету народу є прагнення виділення частини території в самостійне утворення; цим ставиться під загрозу ідентичність країни, її єдність та цілісність.

Не можна применшувати і небезпеку для народовладдя політичного і соціального попугізму. Домінуюча роль попугізму призводить до того, що воля народу виглядає як основа всіх політичних і соціальних дискусій, а сам народ виступає в цьому випадку не в ролі державно-організованої сили, яка володіє відповідними правами, а в ролі натовпу, право якої полягає тільки в його силі. Політична система України стала заручницею попугістських, наївно-демократичних поглядів, що призвело до недовіри до самого принципу народного суверенітету, який супроводжується недовірою як до парламенту, так і до самої ідеї парламентаризму.

У пункті 1 ст. 26 Основного закону Федеративної республіки Німеччина вживається термін «народи» тільки для сфери міжнародних відносин, зокрема визначається, що дії, здатні порушити мирне спільне життя народів і вживаються з цією метою, зокрема, для підготовки до ведення агресивної війни, є протиконституційними [3]. При будь-яких формулюваннях або їх відсутності необхідно визнати першоджерело влади, з чого не впливає яка-небудь легітимізація сепаратизму або, навпаки, національна дискримінація. На питання, чому визначення категорії «народ» є складним завданням, Л. Мамут відповідає: «Причина полягає в тому, що народ... існує у різних вимірах (підсистемах) соціального буття» [4, с. 25]. Кожна з цих підсистем наділяє народ особливими властивостями, ознаками. Вони будуть різними для історії, етнографії, демографії, антропології, культурології, соціології, політології, лінгвістики, економіки тощо. Для правознавства значення мають ті властивості, що характеризують народ як суб'єкта публічно-владних відносин, тобто ті ознаки, що мають прояв у політичній і правовій сферах. Зазначимо, що народ як самостійний цілісний суб'єкт правовідносин виступає лише у двох галузях права — конституційному (державному) та міжнародному праві.

Слід звернути увагу, що західна конституційна доктрина ототожнює поняття «нація» і «народ». За твердженням В. Івановського, «верховна влада є тим зв'язком, що об'єднує чисельні й різноманітні суспільні групи в єдине ціле *sui generis*, що зветься народом» [5, с. 32]. Ці суспільні групи можуть і не мати нічого спільного, крім підпорядкування одному суб'єкту — одній державі. Тому народ — це не сукупність осіб, пов'язаних між собою єдністю мови, релігії, походження, звичаїв тощо. Подібна єдність характеризує, як вже зазначалося, націю; народ вкрай рідко складається з однієї нації (більше того, для поняття народу не важливо, чи є він моно- чи поліетнічним). Тому держава є тим, що об'єднує різні нації в єдиний народ.

Російська вчена-конституціоналіст Т. Хабрієва вважає, що поняття «народ» є багатозначним. «У широкому значенні під цим терміном розуміють велику групу людей, які об'єднані місцем їх перебування або проживання, наявністю подібного способу життя, вдач, почуттям приналежності до однієї історичної батьківщини, які мають одну історичну долю (населення певної території, держави, наприклад, дагестанський народ, білоруський народ). У сучасній науці конституційного права відповідно до даних соціології та політології під народом розуміють єдину соціально-економічну і політичну спільність людей незалежно від поділу на які-небудь національні або етнічні спільноти. У такому розумінні підкреслюється політична домінанта: народ — джерело влади» [6, с. 15].

У зв'язку з конституційно-правовим дослідженням суверенітету вчені приділяють увагу не тільки категоріям «народ», «нація», а й «етноси». Етимологічно «етнос» означає з грецької «народ». Греки використовували цей термін для позначення інших народів, які не були греками. Пізніше це слово було запозичене і введене у науковий обіг західноєвропейської науки. З французької «*ethnie*» — народність, в англійській мові термін «*ethnic*» використовують для позначення поняття «етнічна громада» (*ethnic community*) або етнічна група (*ethnic group*).

С. Широкогоров — відомий антрополог, етнограф, лінгвіст першої половини ХХ ст. одним із перших дав визначення поняття «етнос». У вступі до своєї праці «Етнос: дослідження основних принципів зміни етнічних та етнографічних явищ» він писав: «Російський термін “народ” не цілком підходить для визначення, так як він занадто широкий і невизначений. Можна сказати, наприклад, “народ Сполучених Штатів” — “*We, the People of the United States*”, як починається конституція США, — нарешті “простий народ” і т. д. і, як видно, цей термін іноді покриває навіть різні племена, як, наприклад, “німецький народ”, містить в собі декілька племен, об'єднаних у державу. Таким чином, у цьому терміні у нас змішуються два різних поняття: етнос і нація. Тому від терміна “народ” доводиться відмовитися і взяти умовно термін “етнос”. Вводячи новий термін “етнос” — я даю йому визначення: етнос — група людей, що говорять на одній мові, визнають своє єдине походження, що володіють комплексом звичаїв, укладом життя, що зберігаються й освячені традицією і відрізняється нею від таких інших груп. Це і є етнічна одиниця — об'єкт науки етнографії» [7].

Ю. Римаренко, Л. Шкляр та С. Римаренко вважають, що «відмінність між нацією та етносом (“народом”) в етностатистичному розумінні полягає в тому, що нація — категорія політична, яка об'єднує громадян різного етнічного походження, але не лише за ознаками статусної належності, як от громадянства, а й ідейно та ментально, тобто духовно, що робить її органічною цілісністю, тоді як етнічна нація — це народ, що прагне самовизначення, але не відповідного інституційного та владно-адміністративного представництва» [8, с. 104].

Між тим Т. Хабрієва у праці «Сучасні проблеми самовизначення націй» використовує поняття «етнос» як узагальнюючий термін для позначення різноманітних етнічних груп [6].

На нашу думку, права особи повинні розглядатись як пріоритетні, у тому числі стосовно прав нації. У класифікації політичних прав громадян може бути виокремлена особлива група національних прав. Суб'єктом таких прав виступає індивід і колектив (народ, нація, етнічна група, національність), що дає підстави говорити про індивідуальний і колективний характер цієї категорії прав залежно від їх носія. Національні особисті права пов'язані з національною самоідентифікацією людини (вибір мови, національності). Саме через індивідуальні національні права реалізується етнічна свобода особи. За допомогою колективних національних прав забезпечуються специфічні інтереси народів. Права національних спільнот — це право етнічного колективу ідентифікувати себе як певний народ, народність, націю залежно від ознак, властивих національному співтовариству.

Дотримання прав особи одночасно гарантує права народу, а ігнорування прав особи може призвести до того, що питання про самовизначення повернеться у політичну площину його

вирішення. Тоді колективний захист прав народу може перерости у націоналістичний рух, який висуває політичні вимоги.

Варто пригадати, що саме націоналізм став вирішальним фактором становлення та розвитку німецького конституціоналізму, а Наполеон отримав поразку від націоналізму покорених ним країн Європи. У Французькій революції слово «нація» стало означати сукупність громадян, чий колективний суверенітет і воля утворюють державу.

Вплив принципу народного суверенітету на становлення націоналізму як більш абстрактного та загального був сильнішим, ніж вплив націоналізму на становлення принципу національного суверенітету. Синтез цих двох принципів призвів до появи принципу національної держави, яка можлива лише як держава демократична і лише як держава постфедеральна і новочасна, оскільки передбачає політичний суверенітет етносу як демосу [8, с. 160].

Національна держава характеризується мобілізованою лояльністю населення до держави на основі самоідентифікації громадян із державою [1].

Тому важливою умовою правового регулювання є врахування реальних потреб особи та прав народу як колективу. Використання у преамбулі Конституції України терміна «громадяни всіх національностей» наголошує, що суверенітет народу не залежить від етнічної приналежності громадян. Благополуччя народу залежить від того, як люди можуть реалізувати свої територіальні та національні особливості. Є такі два шляхи: перший — замкнутись у своїй національній особливості, а другий — пов'язаний із розвитком громадянського суспільства, своєї політичної національної самобутності у межах становлення політичної нації України [9, с. 17]. Насправді Європа прийшла до створення національних держав не за рахунок моноетнічності, а шляхом розмежування понять «етнос» і «нація». Якщо перше характеризується єдністю культури, мови, етнічної самосвідомості та інших ознак, то друге включає і етносоціальну спільність, і державне утворення. Поняття «нація» використовується тут в його західноєвропейському значенні, коли англійське і французьке слово *nation* означає національну державу. У цьому випадку нація є насамперед політико-громадянським поняттям, може включати в себе декілька народів і тим самим бути поліетнічною. У зв'язку з цим, доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 5 Конституції України, в якій визначити: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ — громадяни усіх національностей як єдина державоутворююча (політична) нація».

Список використаних джерел

1. Баев В. Г. Германский конституционализм (конец XVIII — первая треть XX вв.). Историко-правовое исследование : монография / В. Г. Баев. — 2-е изд., доп. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 252 с.
2. Эбзеев Б. С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности / Б. С. Эбзеев. — М. : Норма, 2007. — 383 с.
3. Основной закон Федеративной республики Германия от 23 мая 1949 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.worldconstitutions.ru/archives/155>.
4. Мамут Л. С. Народ в правовом государстве / Л. С. Мамут — М. : Изд-во НОРМА, 1999. — 160 с.
5. Ивановский В. В. Учебник государственного права / В. В. Ивановский. — Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1909. — 500 с.
6. Хабриева Т. Я. Современные проблемы самоопределения этносов: сравнительно-правовое исследование / Т. Я. Хабриева. — М. : Институт законодательного и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2010. — 288 с.
7. Широкогоров С. М. Этнос: исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений / С. М. Широкогоров [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.konservativizm.org/konservativizm/books/010310025626.xhtml>.
8. Римаренко Ю. І. Етностержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 264 с.
9. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави : монографія / О. В. Щербанюк. — К. : Логос, 2013. — Кн. 2. — 306 с.

Щербанюк О. В. Конституційний світогляд як основа ідентифікації української нації

У статті проведено теоретичний конституційно-правовий аналіз конституційного світогляду як основи ідентифікації української нації. Досліджено поняття української нації. Доведено, що використання у преамбулі Конституції України терміна «громадяни всіх національностей» передбачає визначення народу України єдиною державоутворюючою (політичною) нацією.

Ключові слова: правовий світогляд, конституційний світогляд, українська нація, український народ, народний суверенітет, національний суверенітет.

Щербанюк О. В. Конституционное мировоззрение как основа идентификации украинской нации

В статье проведен теоретический конституционно-правовой анализ конституционного мировоззрения как основы идентификации украинской нации. Исследовано понятие украинской нации. Доказано, что использование в преамбуле Конституции Украины термина «граждане всех национальностей» предусматривает определение народа Украины как единой государствообразующей (политической) нацией.

Ключевые слова: правовое мировоззрение, конституционное мировоззрение, украинская нация, украинский народ, народный суверенитет, национальный суверенитет.

Shcherbanyuk O. Constitutional worldview as the basis for identification of the Ukrainian nation

In the article the theoretical constitutional and legal analysis of the constitutional philosophy as the basis for identification of the Ukrainian nation. Theoretical and methodological analysis of legal philosophy associated with the present stage of development of the state, distinguished by the emergence of new forms of legitimation of law and legal procedure. The author believes that individual rights should be seen as a priority, including in relation to the rights of the nation. In the classification of political rights can be allocated a special group of national rights. The subject of such rights advocates individual and collective (people, nation, ethnic group, nationality), which gives reason to talk about individual and collective nature of this category of rights depending on their carrier. National personal rights associated with national identity rights (language, nationality). Because of individual national law implemented the ethnic individual liberty. With collective national rights provided by the specific interests of the peoples. The rights of ethnic communities — the right ethnic group identify themselves as a particular people, nation, nation, depending on the features inherent in the national community. It is proved that the use of the preamble of the Constitution of Ukraine the term «citizens of all nationalities» involves identifying people only state-Ukraine (political) nation.

Key words: legal philosophy, constitutional outlook Ukrainian nation Ukrainian nation, national sovereignty, national sovereignty.